

A kommunista diktatúra hatása az esztergomi ferences gimnázium életére

1. A II. világháború utáni évek

Egykori alma materünk kommunizmus idején való fenyegetettségét elemezve feltétlenül utalnunk kell a hajdani Szent Antal Gimnázium II. világháború alatti és utáni helyzetére. A háború idején ugyanis az épületegyüttes valóságos menedékhellyé vált, ahol az óvóhelyen 520, a kriptában 150–200, az intézetben pedig 19 személy nyert befogadást. A kollégiumi épületrész katonai kórházként működött, ahol 12 zsidó származású személyt és 70 leányt mentettek meg a háború borzalmaitól. Ehhez társult még 30–40 adagnyi rendszeres étkeztetés, és a tornaterem teljes pusztulása.¹

Mindezek után a diktatúra előszele 1946. április 24-én érte el a ferences gimnáziumot, a politikai rendőrség ugyanis ezen a napon letartóztatta P. Szólás Ambrus prefektust. „*Határozottan P. Ambrus osztályának hálótermébe mentek... Itt három szekrényben azonnal megtalálták, amit kerestek. Néhány kéziránátot találtak (vagy inkább megtalálták azokat, amiket magukkal hoztak).*”² A népbíróság ugyan május 24-én minden vád alól felmentette Ambrus atyát,³ a rend egy jóakarója azonban értesítette a házfőnököt, hogy a felmentő ítélet ellenére P. Ambrust el fogják hurcolni. Ennek hallatára rendtársai a tárgyalás végére a bírósági épület elé rendeltek egy kocsit, amely a tárgyalásról kilépő atyát egyből a határra vitte. Szólás Ambrusnak e „hadművelet” mentette meg az életét, mert néhány óra múlva a kolostorban valóban megjelentek az elhurcolók, ő azonban ekkor már Sopron környékén járt.⁴

A gimnázium elleni intézményes támadás 1948-ban indult meg, amikor patrónusának, Páduai Szent Antalnak a nevét a „semlegesebb csengésű” Temesvári Pelbártra kellett változtatni. Ezt követően az államosítást tüntetések előzték meg, bekövetkeztére pedig 1948. június 15-én, az iskolaévvégi Tedeum napján került sor.⁵ Ekkor az iskolai és internátusi épületrészeket fallal választották el a kolostorépülettől, a munkalehetőség nélkül maradt rendtagok egy részét pedig az Esztergomi Főegyházmegye vette át mint kisegítőket a környékbeli plébániákon. Ám ez az állapot sem mutatkozott stabilnak, a kolostort ugyanis 1949-ben Szávai Nándor államtitkár fel akarta számolni, mondván, hogy jelenléte zavarja az iskolai részekben folyó kommunista nevelést, a katonaság pedig további, eddig ferences kezelésben lévő lakrészeket sajátított ki.⁶ Az állami rendelkezések a hitoktatói állások ellátását is tiltották, így a 49 fős szerzetesi közösség létszáma 26 főre apadt, az előljárók ugyanis a megélhetés miatt más kolostorokba osztották szét a rendtagokat. Akik az esztergomi közösség tagjai maradtak, perselyadományból, növénytermesztésből és piacolásból tartották fenn magukat.⁷

2. Elhurcolás és újraalapítás

¹ Vö. König Kelemen vizitátor feljegyzése, Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár (MFKL), König Kelemen hagyaték.

² P. Tornyos Kálmán: *Feloszlatás, internálás és újrakezds Esztergomban*. In: *Te, meztelen Krisztus, hol hagyta az ingedet? Ferencesek a feloszlatás idején*. (Szerk. Kálmán Pergerin.) Magyar Ferences Források, Series D, Numerus 4., Vigilia, Budapest, 2000, 311.

³ P. Burka Kelemen OFM válasza Mindszenty József 41/1947. jelzetű levelére, Primási Levéltár, Esztergom.

⁴ P. Tornyos Kálmán: i. m. 311–312.

⁵ *Historia Domus*, Esztergom, 344.

⁶ *Historia Domus*, Esztergom, 344–345.

⁷ *Historia Domus*, Esztergom, 344–345.

A szerzetesrendek 1950-es feloszlata június 17-én érte el az esztergomi rendházat.⁸ Nem feledhetjük, hogy a diktatúrának e cselekedete mögött nem csupán ideológiai, hanem gazdasági érdek is húzódott. A szerzetesházak ugyanis alkalmasok voltak a lakás- és szociális problémák enyhítésére, a proletariátusnak beígért társadalmi felemelkedés és hangulatjavító intézkedések megvalósítására. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a rendtagok elhurcolása – módszereit tekintve! – teljes egészében megegyezett az 1944-es terror eszköztárával. Tornyos Kálmán atya beszámolójából tudjuk, hogy az esztergomi kolostor tagjai – készülve az elhurcolásra – kis zsákba pakolták össze a legfontosabbakat, az ávósok pedig éjszaka törtek rájuk, névsorolvasást tartottak, kollektíve teherautóra pakolták és elszállították őket. Mindnyájan – még a nyár folyamán is – attól féltek, hogy Szibériában kötnek ki.

Az esztergomiak végül Békéscsabáig jutottak, ahol a kapucinusok családi ház nagyságú kolostorába körülbelül 40 személyt zsúfoltak össze, akiknek lakóhelyüket nem volt szabad elhagyniuk (gettó). Az ávósok állandó létszámellenőrzést tartottak, a rendből való önkéntes kilépést reklámozták. Az odaszállítók közül senki sem gondoskodott élelmezésükről, legegyszerűbb szükségleteikről. A több ezer kitelepített szerzetest életét a hívek adakozó jósága mentette meg.⁹

Most csak röviden utalunk arra, hogy az 1948-as államosítást követően a gimnázium értékeit a kommunista aktivisták feldúlták, ellopták, 1950-ben pedig senki sem hitt abban, hogy az augusztus 30-án aláírt szerződést követő két hétben a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány útra tud indítani egy új intézményt.

Megemlítjük, hogy kezdetben az eredeti fenntartó, a Szűz Máriáról nevezett Rendtartomány kapta volna meg újból ezt az intézményt.¹⁰ Burka Kelemen mariánus tartományfőnök „*a sors egészen különös játéka vagy inkább a Gondviselés akarata szerint*” tekintett erre a lehetőségre, amire – mint írta – „*a rendi érdekek védelmeképpen vállalkoznunk kell*”, és „*ha élünk általa, akkor nem hezitálhatunk*”.¹¹ Véleményével azonban kisebbségben maradt a rendi vezetésben, azt viszont nem tiltotta meg, hogy a fennmaradó Kapisztrán Provincia iskolaprojektjébe az ő rendtartományának tagjai is bekapcsolódjanak.

Ha élünk általa... Burka Kelemennek ez a rövid megállapítása tömören összefoglalja a Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium létének 1950–1989 közötti létalapját és lényegét. Az élet, a Gondviselés által nyújtott szalmaszál volt ez, amelybe belekapaszkodhatott a rend és a magyar egyház, mert az 1950-es egyezménytől a kommunisták igazából azt várták, hogy az úgy megfojtja a katolikus egyházat, hogy elpusztul a diktatúra nyomása alatt. Jól mutatja ezt a megegyezésben garantált, 18 évre szóló minimális anyagi támogatás, vagy a Gröss-per 1951-es megrendezése és az ÁEH felállítása is, ami annak volt következménye, hogy az egyház a szerzetesrendek feloszlata és más diktatórikus rendelkezések, elhurcolások ellenére sem tört meg.¹² Sőt, a többnyire ipari és termelőmunkában alkalmazott szerzetesek jelenléte nyomán a hit világa és képviselői közvetlen közelségbe kerültek a munkásosztállyal!

A gimnázium az 1956-os eseményeket viszonylagos nyugalomban, az intézmény falai között élte át. A prefektusi kar minden növendéket benntartott az épületben, és így egyetlen

⁸ P. Tornyos Kálmán: i. m. 313–314.

⁹ P. Tornyos Kálmán: i. m. 312–316.

¹⁰ Lásd Kálmán Peregrin OFM: *Ferences alapítás és újjraalapítás – a megamaradás érdekében. Adalékok a Kapisztrán Rendtartomány iskolavállalásához*. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. (Szerk. Szabó Csaba, Szigeti László.) LÓKA – Új Ember, Budapest, 2008, 247–262.

¹¹ Burka Kelemen mariánus tartományfőnök levéltervezete az iskolai munka vállalásáról, 1950. augusztus-szeptember, MFKL, A Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány iratkötege.

¹² Vö. *A Gröss-per előkészítése 1951*. (Szerk. Szabó Csaba.) Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001, 18–27.

kiskorú diák sem halt meg a városi harcokban. Gondoljuk csak meg, milyen pedagógiai érzék kellett ahhoz, hogy több száz 14–18 éves fiút a kint dülő harcok közepette együtt tartsanak!¹³

3. A kádári diktatúra közepette

A kádári diktatúra, tanulva Rákosi hibájából, nem vértanúkat „gyártott”, hanem adminisztratív intézkedésekkel próbálta megtörni és megalkuvásra kényszeríteni az egyházi élet minden szereplőjét. Ennek egyik első lépése volt az 1957. évi. 22. sz. törvényerejű rendelet, amely a katolikus gimnáziumok igazgatóinak kinevezését is állami engedélyhez kötötte, illetve annak a belső bomlasztásnak az eszközei is, amelyekkel az állambiztonsági szolgálatok a rend és az iskola életét is a diktatúra elvei szerint akarták vezényelni.¹⁴

Ez utóbbi kapcsán először talán azt érdemes tisztáznunk, hogy Esztergom, pontosabban a ferences gimnázium miért volt fontos a belügyi szervek számára, mikor a rend nem volt úgynevezett „úri” rend, az itt tanulók soraiban nem voltak túlsúlyban az arisztokrata vagy értelmiségi körből származók, de még a nyugdíjasok között sem találhatunk olyan „ellenállókat”, mint Pannonhalmán Mécs Lászlót, Endrédi Vendelt vagy a jezsuiták.

Töredékes ismereteink közül „Teleki Károly” jelentései¹⁵ világosan megmutatják, hogy a rendben zajló belső folyamatokon, a politikai kérdések értékelésén túl, az állambiztonságot leginkább az érettségi előtt álló, papságra készülő növendékek névsora és olykor jellemzése érdekelte. „*Megtudni a novíciusnak jelentkező diákok adatait*”¹⁶ –, ugyanis „*A tanulók háromnegyede azért ment oda tanulni, hogy pap legyen*”¹⁷ – olvassuk számos Esztergomra vonatkozó jelentés végén. Ennek nyilvánvaló oka, hogy még a katonaság megkezdése és a szemináriumi évek előtt tudni akarták, ki, mire fogható, környezetét pedig miként lehet feltérképezni. Az állambiztonság ugyanis hamar felismerte, hogy amikor 1950-ben a többnyire korábbi kisszeminaristákból összeverbuvált osztályok leérettségiztek, elindult egy olyan folyamat, amit aztán a rendtagok életpéldája és az intézet szellemisége vitt tovább: az élet vállalható alternatívájaként mutatták meg a papságot és szerzetességet, ami a kommunizmus évtizedei alatt az intézmény igazi erőssége lett.

„Teleki Károly”-t diákként magam is ismertem, a halálos ágyánál is ott voltam. Amikor jelentését olvastam és személyét beazonosítottam, akkor vált világossá előttem egy 12 évvel azelőtti epizód, amit 15 évesen éltem át. 1991 júliusában egyik atyát költöztettük Gyöngyösre. A pakolás utáni borozgatás során „Teleki Károly” kifakadt: „*A rendtagok közül, a kommunizmus idején, a testvéreken volt a legnagyobb nyomás, mert őrájuk külön embereket [tartótiszteket – a szerk. megjegyzése] állítottak rá.*” Ez a megállapítás a gimnázium, de az egész magyar egyház viszonylatában kitágítható. Az elcsatol területekről átkerült, a nem pap, de értelmiségi intelligenciával rendelkező, a rendbelépésével családja életszínvonalához képest jobb körülmények közé kerülő, a közösségben vagy az intézetben így-úgy peremre szorult rendtagok, tanárok, diákok voltak azok, akik az állambiztonság látókörébe kerültek. Tartótiszteik először azt éreztették, hogy becsülik őket, aztán alaprajzot, házon belüli telefonszámokat, prefektusi névsort kértek, majd a prefektusok egymás közötti viszonyáról érdeklődtek. És e gonosz pszichológia itt érte el célját: aki erre az utolsó pontra eljutott – kevés kivétellel –, a továbbiakban már képtelen volt vigyázni magára, más bensőbb információkat is elmondott. Füzes Zalán atya például ez elől menekült Amerikába,¹⁸ Máté

¹³ Lásd Kálmán Peregrin OFM: *Ferencesek 1956-ban*. In: *A Magyar Katolikus Egyház 1956*. (Szerk. Szabó Csaba.) LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 166–167.

¹⁴ Vö. Kálmán Peregrin: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából, 1956–1957*. Szent István Társulat – Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2011, 54–55.

¹⁵ Teleki Károly jelentései, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.2., M – 41643.

¹⁶ Péteri János jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 39763, 35.

¹⁷ Szabó Gábor jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 29084, 50.

¹⁸ Vö. Nagy Sándor jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 31407.

Teodóz atya pedig még az elején kijelentett a tatabányai tisztnek, hogy ő erre nem hajlandó.¹⁹ Ugyanakkor azonban meg kell jegyeznünk, hogy rendtag részéről, de talán az egész magyar egyházból sem ismerünk arra példát, hogy a gyónási titkot bárki kifecsegte volt, inkább életüket adták ennek védelmében, mint például Kiss Szaléz rendtársunk 1946-ban!

A tanári kar politikai meggyőződéséről egy az intézetből eltávolított diák 1964-ben a következő információt adta: „*Általában mindegyikük ült börtönben, véleményük, hogy megtűrik őket, mert nem csinálhatnak mást, adandó alkalommal azonban igyekeznek / az állam / hatálytalanítani őket...*”²⁰ „*A tanári kar általában rendszerellenes, de nem hirdetik, és nem nevelik erre a tanulókat. Célzásokkal magánbeszélgetések során utalnak erre.*”²¹

Persze, ennek a folyamatnak voltak csetepatéi, amit az akkor élők nyilván nem így éltek meg. Ilyen volt az ötvenes évek végén a teológusok számára is kötelezővé tett katonai szolgálat, a hatvanas években a prefektusoknak előírt felsőfokú végzettség megkövetelése, amit aztán egész napos kollégiumi munkájuk mellett szereztek meg. Ez utóbbi azonban nem pedagógiai, hanem politikai követelmény volt, amelyet az egyház megregulázására felállított Állami Egyházügyi Hivatal rendelt el. „*Az ÁÉH utasítása értelmében Veres János – Géza atya [a szerk. megjegyzése] – a többi prefektusokkal együtt kötelezve van a pedagógiai főiskola elvégzésére*”²² – olvassuk az állambiztonsági szolgálat kommentárjában. És annak bizonyítására, hogy ez kifejezetten a ferencesek ellen irányult, elég csak arra utalnunk, hogy a többi egyházi gimnáziumban mind tanári képesítéssel rendelkező személyek látták el ezeket a munkaköröket, s ha a ferencesek irányába a jog alapján járt volna el az állam, akkor a rendtagok hitoktatói képesítését elfogadhatta volna.

Mindezekhez társult még a kommunista ünnepek megüléseinek kötelezettsége, vagy a nyolcvanas évek diákságának tudatos provokálása. De megemlíthetjük a társadalmi ismeretek oktatása indokán tett külső látogatásokat is, amelyek – feltehetőleg – az utolsó időben is alkalmat adtak arra, hogy ilyen címen egy-egy belügyes tiszt megláthassa azt a diákot vagy rendtagot, akire később, akár az érettségi után építhetett. A rendelkezésünkre álló dokumentumok szerint ezek a folyamatok még 1987-ben is érintették a gimnázium életét, és itt elég, ha arra utalok, hogy például „Teleki Károly” jelentésében a mostani prefektusi kar több tagjának neve olvasható, mint olyanoké, akikről jelentik, hogy belépnek a rendbe.²³

Összegzés

Azt hiszem, ez a korszakhatár és az 1950–1990 között kikerülő papok, szerzetesek 500 fölötti száma kellőképpen rávilágít arra, hogy igazzá vált Burka Kelemennek az 1950-es dilemmák közepette a gimnáziumi oktatás lehetőségéről tett megállapítása: Esztergom a Gondviselés akarata a diktatúrában, és mi *él(t)ünk általa...*

¹⁹ Vö. Teleki Károly jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 41643.

²⁰ Szabó Gábor jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 29084, 22.

²¹ Szabó Gábor jelentései, ÁBTL 3.1.2., M – 29084, 51.

²² Javaslat a nyilvántartási anyag felülvizsgálatára, Tatabánya, 1965. június 7, ÁBTL, V – 46886, 203/2.

²³ Például Hermann Áron OFM, Stipits Árpád OFM.